

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МИСТЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 371.134:37.036:78.071

О. М. Полатайко
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті представлені суб'єктивні й об'єктивні чинники формування естетичної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва. Розкрито основні елементи філософської герменевтики – герменевтичний феномен, герменевтичний аналіз, герменевтична розмова, інтерпретація, розглянуто їх роль у формуванні естетичної культури студентів-музикантів. На основі герменевтичних теорій інтерпретації художніх творів запропоновано способи формування естетичної культури в процесі створення виконавської і вербальної художньо-педагогічної інтерпретацій. Розроблено педагогічні принципи підготовки студентів до виконавської й педагогічної діяльності на основі герменевтичного підходу.

Ключові слова: естетична культура, герменевтичний підхід, теорії інтерпретації, учитель музичного мистецтва.

Постановка проблеми. Національна система освіти переживає тривалий і складний період реформування, сучасний етап якого характеризується значним підвищенням ролі естетичного виховання молоді генерції України. Гостро постали проблеми відродження національної ідентичності, духовності, становлення й розвитку гармонійної, творчої особистості. Однією зі сфер духовної діяльності особистості, без якої неможливе існування мистецтвознавства й педагогіки мистецтва, є герменевтика – теорія розуміння та інтерпретації художніх творів. Відповідно, важливим завданням вищої освіти стає оволодіння майбутніми вчителями музичного мистецтва емоційно-інтелектуальним досвідом міжособистісного спілкування та спілкування зі світовими художніми цінностями, умінням їх сприймати, розуміти та створювати власну інтерпретацію, що складає підґрунтя їх естетичної культури.

Аналіз актуальних досліджень. Загальнонаукове значення мають праці вчених, де естетична культура розглядається як складова цілісної структури культури особистості (М. Бахтін, Л. Губерський, Д. Джола, Р. Інгарден, М. Каган, Л. Левчук, В. Мазепа, С. Уланова та ін.). Психологічні дослідження І. Беха, О. Кононко, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, Б. Теплової, Д. Фельдштейна та інших заклали основу для вивчення закономірностей розвитку структурних елементів естетичної культури особистості. У наукових працях педагогічного спрямування розкриваються питання, дотичні до поняття «естетична культура» багатьма вітчизняними вченими-педагогами (І. Зязюн, Н. Миропольська, Л. Масол Г. Падалка, В. Черкасов, О. Щолокова), які підкреслюють, що її формування пов'язане з розвитком творчої, інтелектуальної та чуттєво-емоційної сфери особистості, що сприяє сприйняттю й перетворенню світу та мистецтва відповідно до естетичних ідеалів, потреб і смаків.

Питання герменевтики розглядалися українськими науковцями в різних галузях науки, зокрема: особливості філософської герменевтики розглянули І. Пухта і А. Богачов, біблійної герменевтики в українській прозі – Н. Алексеєнко та С. Сухарева, герменевтики культурної форми розуміння – О. Юркевич, мнемонічної герменевтики культури – Л. Стародубцева, герменевтику стилю висвітлив у своїх працях С. Квіт. Становленню педагогічної герменевтики присвячені наукові праці В. Онищенко, Ю. Сенька, М. Фроловської, В. Загвязинського, А. Закірової, І. Сулими, Л. Хоружої та ін. На важливості герменевтичного підходу в педагогіці мистецтва наголошували О. Ляшенко, Д. Лісун, О. Олексюк, В. Орлов, Г. Падалка, О. Реброва, Т. Рейзенкінд, О. Щолокова. Разом із тим, з'ясування сутності та можливостей герменевтики у формуванні естетичної культури студентів музично-педагогічного профілю залишається наразі поза межами наукового пошуку.

Мета статті – висвітлити деякі категорії герменевтики та окреслити значення герменевтичного підходу у формуванні естетичної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Формування естетичної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва вимагає звернення до теоретичних основ естетичної науки. Ю. Борєв, розкриваючи зміст естетики, бачить у ній складну систему, що поєднує цілу низку наукових напрямів. За Ю. Борєвим, естетика – це наука про: загальнолюдські аспекти опанування світу; естетичне багатство дійсності та мистецтва; суспільну природу художньої творчості; художнє мислення; соціальне буття художньої культури; психологію художньої творчості та сприйняття мистецтва; художній процес [1].

Інакше представили естетику науковці Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк та В. І. Панченко. Сучасна естетика представлена ними як метатеорія мистецтва, що визначає шляхи формування досконалої людської чуттєвості й має ґрунтовний вплив на художню культуру суспільства. У такому аспекті естетика активно взаємодіє з етикою і психологією й сприяє

реалізації творчих можливостей особистості та її морально-етичного потенціалу [3].

Кожен із представлених наукових підходів естетики має практичне втілення, реалізується в естетичній або художньо-естетичній діяльності особистості і складає основу її естетичної культури.

Загальна характеристика рівня осягнення й перетворення світу й самої людини «за законами краси» є змістом поняття «естетична культура» у філософській літературі останніх часів. Таке естетичне опанування світу передбачає тісний зв'язок процесів сприйняття, духовного опрацювання і практичного перетворення відповідно до потреб та ідеалів людини. Відомо, що базовими категоріями естетичної культури особистості є естетична свідомість, художньо-естетичне сприйняття, естетичне почуття, естетичне переживання, естетична потреба, естетичний ідеал, естетичний смак, естетичне судження.

Естетичній культурі не можна навчити, адже її рівень – це результат виховання й усебічного розвитку особистості. Для майбутнього вчителя музичного мистецтва велике значення має художній досвід, накопичений завдяки кількості сприйнятого літературного, театрального, живописного та музичного матеріалу, обсягу загальнокультурних та художніх знань, практичного досвіду музикування, написання творів тощо. Крім того, варто враховувати особистісні властивості студентів, їхні психологічні якості: загальні та художні потреби, особистісні інтереси, мотиви навчання, властивості пам'яті, сприйняття, емоційної реакції на твори мистецтва, обсяг художніх знань. Особливе значення має також уміння студентів творчо і сміливо мислити, здатність знаходити незвичні розв'язання завдань, робити умовиводи; грамотно й лаконічно висловлювати власну точку зору. Тому в системі формування естетичної культури студентів ми виділяємо такі суб'єктивні або внутрішні чинники впливу: індивідуально-психологічні особливості; креативність мислення; володіння вербальною мовою; життєвий і художній досвід, який залежить від вибору людини, її вчинків, діяльності.

Важливо зазначити, що особистість майбутнього вчителя музичного мистецтва та його естетична культура формуються не лише у вищому педагогічному навчальному закладі, а й загалом у суспільстві, і не може не залежати від нього. Кожна людина живе в оточенні світу, в атмосфері духовної культури та є водночас активно діючою особистістю. З природою і подіями суспільного життя людину пов'язують нескінченні й непомітні ланки матеріального та духовного. З ними вона знаходиться в постійній взаємодії, поза якої життя людини неможливе, адже ми взаємодіємо зі світом через наші потреби, від простих до художніх. Тому людина потребує такого зв'язку, пізнаючи таємниці життя й мистецтва.

Інтереси та прагнення суспільства, ціннісні орієнтації у світі мистецтва, художні потреби формують стан розвитку соціуму в цілому і рівень естетичної культури зокрема, що, у свою чергу, є і вагомим

підґрунтям, і атмосферою, а отже, й чинником формування особистості та її естетичної культури.

Зрозуміло, що пізнання світу й мистецтва ґрунтується на досвіді минулих поколінь. Тому дуже важливими та впливовими є етичні, культурні та етнокультурні традиції соціального кола, у якому відбувається становлення особистості. Звичаї, обряди, традиції, які збереглися в сімейному колі, у місцевості, норми виховання, етичні норми, ціннісні орієнтації, закладені родиною, також стають важливим чинником формування естетичної культури особистості.

Гармонійне поєднання загально-естетичного досвіду студента з його фаховою підготовкою відіграє важливу роль у процесі становлення особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва. Таким чином, на його фахову підготовку і, зокрема, на формування його естетичної культури впливають об'єктивні чинники: стан розвитку художньої культури суспільства; специфіка соціокультурного середовища студентів; діалектична єдність загально-естетичної та фахової підготовки.

Теоретична складова фахової підготовки закладає основу для формування в майбутня вчителя музичного мистецтва професійного естетичного ставлення до мистецтва взагалі й до музичного мистецтва зокрема, що виражається в єдності естетичних ідей, теорій та поглядів. Все це є можливим за умови систематичного спілкування студента з мистецтвом і розумінням смислу кожного твору.

Твір мистецтва – результат художнього мислення, фантазії, переживань митця, реалізація його задуму специфічною художньою мовою. Різні реципієнти отримують із художнього твору не однакову за своїм обсягом смислову та естетичну інформацію. Сприйняття художньої інформації, а також розкриття смислу твору людиною залежать від її ерудиції, особистих смаків і вподобань.

Коли виникає потреба зрозуміти одну людину іншою, вступає в силу герменевтика – наука про розуміння. На думку М. Гротті, герменевтика є цілим комплексом теорій, принципів, правил та методів, що акцентує увагу не лише на текстах, а й на неписаних джерелах – людській діяльності, подіях, різних міжособистісних стосунках. Позаяк сутнісне наше буття зумовлене мовою, ми здатні розкривати зміст людської поведінки й досягати тут принципового розуміння [6, 8].

Зазвичай, основними категоріями герменевтики є поняття «смислу», «традиції», «інтерпретації», «герменевтичного кола», «герменевтичного квадрату», «герменевтичного аналізу», «герменевтичної розмови», «частини й цілого» тощо. Для того, аби розглянути можливості та значення герменевтики у формуванні естетичної культури майбутніх учителів музичного мистецтва, необхідно, перш за все, пригадати герменевтичну традицію, яка, за Т. Крусіусом, має таку структуру: природна герменевтика, нормативна герменевтика, наукова герменевтика, філософська або онтологічна герменевтика, герменевтика деструкції [6, 7].

Формування естетичної культури особистості не обійдеться без впливу філософської герменевтики, основним завданням якої є допомога в розумінні того, що поки не є зрозумілим. Під «розумінням» П. Рікер має на увазі осягнення знаків, переданих однією свідомістю й сприйнятих іншою свідомістю через їхній зовнішній вияв (жести, пози, мову). Будь-який архів, текст, документ або пам'ятка мистецтва зафіксовані певними мовними знаками й потребують інтерпретації. Відтак, науковець наголошує на важливості дотримання точності в термінології і пропонує закріпити слово «розуміння» за явищем проникнення у свідомість митця за допомогою зовнішнього мовного позначення [7].

Цей процес можливий лише за умови наявності у студента вродженої здатності до розуміння. Важливою характеристикою, що окреслює цю здатність, виступає *герменевтичний феномен*, який не є теоретичною концепцією, а є тією значущою особливістю людини, що згодом позначиться на його естетичній культурі [6, 12]. Герменевтичний феномен виявляється на різних рівнях людського буття і в різних культурах. Відтак, вищий музично-педагогічний навчальний заклад також існує за традицією філософської герменевтики, де поступово розкриваються герменевтичні феномени – індивідуальні погляди студента на людину, світ, культуру й мистецтво, що, у свою чергу, є основою естетичної культури особистості.

У процесі підготовки студента до майбутньої виконавсько-педагогічної діяльності герменевтичний феномен реалізується в *герменевтичній розмові*. У пошуках смислу та розуміння твору співрозмовниками можуть бути пари: викладач – студент, художній (музичний) твір – студент, учень – студент-практикант, учень – художній (музичний) твір; та трійки: твір мистецтва – викладач – студент, твір мистецтва – студент-практикант – учень. На думку С. Квіта, результатом такої герменевтичної розмови, у якій можуть брати участь не лише співрозмовники, а й текст (твір) та його інтерпретатор, є не лише розуміння іншого та взаєморозуміння. Результатом такої розмови стає самопізнання й саморозуміння [6, 9]. Так, герменевтичний феномен виявляється також у розумінні й самоідентифікації студентом себе як фахівця, що допомагає йому відчутти себе приналежним до світу мистецької педагогіки.

Звернення до будь-якого тексту вимагає від студента досвіду осмислення. Відповідно до поглядів Р. Інгардена, будь-який художній твір відрізняється двомірністю структури: ціле сприймається через єдність компонентів та кожен елемент твору сприймається лише в контексті цілого [5]. Відтак, пошук смислу твору неможливий без *герменевтичного аналізу*, що має дуалістичну природу, адже всі його елементи знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності: цілого й частки, загального та одиничного, тексту й контексту, особистості та суспільства, теорії і досвіду тощо. Цей процес може відбуватися за допомогою співставлення явищ і виявлення в них протилежних ознак, або на основі збігів та пошуку спільних рис.

У культурі існує декілька універсальних способів розуміння, серед яких найбільш відомими та вживаними є рефлексія, критика, оцінка та інтерпретація. Кожний із цих способів забезпечує специфічний результат. Інтерпретація ж дозволяє в особливій формі розкрити смислові шари твору. Основною проблемною ситуацією в розумінні твору мистецтва є те, що ніхто не може з абсолютною точністю сказати, що саме мав на увазі автор, навіть якщо його задум, у той чи інший спосіб, зафіксовано у програмі чи біографічних документах.

Такий підхід відповідає *інтенціональній* теорії герменевтики мистецтва, представники якої вважають, що художній твір є вираженням почуттів або намірів митця. Так, художник у своєму творі виражає почуття, які згодом пробуджують це почуття в нас і, відповідно, інтерпретуються. Адже мистецтво інтерпретується тими почуттями, які воно виражає і якими заражає нас. Згідно цієї теорії, ми зможемо інтерпретувати художній твір, намагаючись зрозуміти справжній задум самого автора. Для визначення задуму автора та створення інтерпретації твору можна рекомендувати студентам використати: біографічні документи, що мають відношення до даного твору й описують ті або інші аспекти створення, історію задуму, пояснення змістової концепції тощо); назву твору, програму (для музичного твору), прослухати авторське виконання.

Формалістична теорія герменевтики мистецтва передбачає пошук сенсу тексту або твору мистецтва у формальних взаєминах між елементами самої роботи, відтак достеменно інтерпретація твору містить роз'яснення цих формальних структур, а структурний аналіз стає єдиним достеменним методом художньої інтерпретації. Таким чином, майбутньому вчителю музичного мистецтва при створенні виконавської інтерпретації варто концентруватися, у першу чергу, на елементах, засобах виразності, властивих даному твору мистецтва, здійснивши герменевтичний аналіз.

У процесі вивчення музично-теоретичних дисциплін та в курсі «Методика викладання художньої культури» студенти мають можливість створювати інтерпретації мистецьких творів, спираючись також на герменевтичну теорію *сприйняття і реакції*. Оскільки, за даною теорією, єдиний шлях пізнання твору мистецтва полягає в тому, щоб його сприймати, то зміст твору варто шукати лише в реакціях самих реципієнтів (слухачів, глядачів, критиці). Згідно з цими поглядами, природа й зміст мистецтва лежить в історії сприйняття, розуміння твору мистецтва й реакції реципієнтів на нього, а достовірна інтерпретація твору полягає в аналізі цих реакцій. Отже, за цією теорією, смисл твору народжується в результаті «діалогу» між художнім текстом і його реципієнтом. Свобода такого діалогу обумовлена недовизначеністю та умовністю мистецького твору [8].

Засновнику філософської герменевтики Г. Гадамеру належать базові постулати існування інтерпретації як основного герменевтичного методу: інтерпретація є принципово відкритою й ніколи не може бути завершеною; розуміння тексту є невіддільним від розуміння самого інтерпретатора. Г. Гадамер вважав, що в той момент, коли в реципієнта виникає питання

смислу мистецького твору, тоді він (реципієнт) неодмінно потрапляє з сенсорної сфери у сферу мови та історії. Адже смислове значення картини сьогодні відрізнятиметься від того, що вона значитиме для людства через тисячу років. Тобто весь зміст художнього твору позначений історичністю [2]. Таким чином, твір мистецтва існує в історичному потоці, що породжує нове сприйняття, встановлює нові реакції, дає нові інтерпретації, розкриває нові сенси під час свого існування.

Спираючись на теорію сприйняття та реакції, можна рекомендувати студентам підібрати: історичний матеріал – рецензії, відгуки, спогади; записи різних інтерпретацій (для музичних, музично-драматичних та поетичних творів); анотації, дослідження, критичні статті. І лише після цього створювати власну виконавську або вербальну інтерпретацію мистецького твору.

Відповідно до останньої – *симптоматичної* теорії, твір мистецтва є певною ознакою чи симптомом конкретної історичної епохи, стилю чи творчого напрямку. Такої думки дотримувався й Я. Зись. Йому належить розробка концепції самоцінності художнього твору, що передбачала органічну єдність художнього тексту з культурою. Твір мистецтва існує не ізольовано від історії, а відтак, єдиний шлях пізнання мистецтва – розглядати та інтерпретувати його, і саме ці інтерпретації, укорінені в історії, становлять мистецтво в цілому [4].

Разом із тим, будь-який твір може бути розглянуто як: окремий художній твір; зразок творчості митця певного творчого періоду; твір мистецького напрямку країни; зразок твору певної форми, композиції; твір, що межує або належить до певного стилю. При підготовці студента до проведення уроків музичного мистецтва або художньої культури варто враховувати педагогічний аспект цього питання: необхідно орієнтуватися на видатні особистості історії мистецтва як призму соціально-моральних проблем кожної епохи. Основним завданням практичного заняття зможе стати послідовне співставлення двох сторін особистості, що втілює епоху: особистість автора, яка не завжди відповідає своєму часу, і художнього образу, що, переважно, є явищем свого часу. Важливим також у підготовці студента до педагогічної діяльності є звернення до аналізу художніх стилів, напрямів і методів у контексті зміни епох художньої культури [8].

Велике значення для створення вербальної художньо-педагогічної інтерпретації твору мистецтва має стиль художника, особливості епохи, у яку він творив. При створенні інтерпретації твору як прикладу стилю автора, ми рекомендуємо студентам урахувати низку специфічних особливостей індивідуального стилю творця та його епохи: світоглядну основу творчості автора в цілому та її відбиття в конкретному творі зокрема; стильову однозначність або багатозначність; засоби виразності; форму організації матеріалу (композиції) та принцип формоутворення, структуру; жанрову специфіку; ступінь традиційності (міра залежності від культурно-історичного контексту) і самостійності (міра новаторства).

Ми рекомендуємо студентам застосовувати всі можливі варіанти

створення інтерпретації, незважаючи на відмінність герменевтичних теорій інтерпретації художніх творів, але з урахуванням особливостей кожної.

Значну роль у формуванні естетичної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва має практична підготовка. Частково ми вже торкнулися цього питання у статті. Хочемо звернути увагу на важливість методичного супроводу студентів викладачами-методистами фахової кафедри. На нашу думку, успіх спільної праці викладача-методиста і студента, а згодом – практиканта і школярів можливий за умови підготовки студентів до педагогічної та інтерпретаційної діяльності на основі герменевтичного підходу за такими педагогічними *принципами*:

- опори на герменевтичні теорії при створенні виконавської чи вербальної художньо-педагогічної інтерпретації художнього твору;

- урахування герменевтичного феномену кожного студента;

- застосування герменевтичної розмови (викладач, студент, автор твору, школяр) та герменевтичного аналізу при комплексному використанні творів різних видів мистецтва у процесі викладення матеріалу на уроках музичного мистецтва;

- варіативності інтегрованої теоретичної музично-педагогічної та методичної підготовки студентів;

- збагачення історико-теоретичних та мистецьких знань студентів слуховим і наочним сприйняттям.

Отже, застосування основних елементів філософської герменевтики (герменевтичних теорій, герменевтичного феномену, герменевтичної розмови, герменевтичного аналізу, інтерпретації тощо) у галузі мистецької педагогіки сприяє: перекладу мистецтвознавчих знань у коло педагогіки з метою виявлення духовних цінностей і моральних якостей студентів; створенню доступних та якісних виконавських та вербальних інтерпретацій мистецьких творів як на практичному занятті у ВНЗ, так і на уроках музичного мистецтва в школі; якісній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва до педагогічної діяльності та: розвитку естетичного сприймання, формуванню естетичних ідеалів, поглядів та переконань у ставленні до мистецтва, світу та до власної особи. Естетична культура не тільки забезпечує гармонізацію зовнішнього світу через музично-педагогічну діяльність, а й збагачує, урізноманітнює внутрішній світ людини та її духовні прагнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борев Ю. Б. Эстетика / Юрий Борисович Борев. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 339 с.
2. Гадамер Х. Т. Истина и метод / Х. Т. Гадамер. – М., 1988. – 362 с.
3. Эстетика : підручник / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко ; за аг. ред. Л. Т. Левчук. – К. – Вища шк., 1997. – 399 с.
4. Зись Я. В поисках художественного смысла / Я. Зись // Избр.тр. – М. : Искусство, 1991. – 350 с.
5. Ингарден Р. Музыкальное произведение и вопрос его идентичности / Р. Ингарден // Исследования по эстетике. – М. : Изд. ин. лит., 1962. – 572 с.

6. Квіт С. Герменевтика стилю / С. Квіт. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 143 с.

7. Рикер Поль. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Поль Рикер. – Институт философии РАН / пер. с фр. И. С. Вдовина. – М. : Академический Проект, 2008. – 695 с.

8. Полатайко О. М. Художня герменевтика у фаховій підготовці майбутнього вчителя мистецьких дисциплін // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : зб. наук. праць. – К. : 2013. – Вип. 14 (19). – С. 101–106.

РЕЗЮМЕ

Полатайко Е. М. Герменевтический подход к формированию эстетической культуры будущего учителя музыкального искусства.

В статье представлены субъективные и объективные факторы формирования эстетической культуры будущего учителя музыкального искусства. Раскрыты основные элементы философской герменевтики – герменевтический феномен, герменевтический анализ, герменевтическая беседа, интерпретация, рассмотрена их роль в формировании эстетической культуры студентов-музыкантов. На основе герменевтических теорий интерпретации художественных произведений предложены способы формирования эстетической культуры в процессе создания исполнительской и вербальной художественно-педагогической интерпретаций. Разработаны педагогические принципы подготовки студентов к исполнительской и педагогической деятельности на основе герменевтического подхода.

Ключевые слова: эстетическая культура, герменевтический подход, теории интерпретации, учитель музыкального искусства.

SUMMARY

Polataiko O. Hermeneutic approach to the formation of the future music art teacher's aesthetic culture.

The article presents subjective and objective factors of the future music teacher's aesthetic culture formation. It reveals the basic elements of philosophical hermeneutics – hermeneutic phenomenon, hermeneutic analysis, hermeneutic conversation, interpretation. Their role in the formation of aesthetic culture of students-musicians is reviewed. Based on different theories the hermeneutic methods of formation of aesthetic culture in the process of creating and performing artistic and pedagogical verbal interpretations are proposed. Pedagogical principles to prepare students for performing and teaching activities based on the hermeneutic approach have been developed.

Key words: aesthetic culture, hermeneutic approach, theory of interpretation, teacher of music.